

Pogovor z umetnostno zgodovinarico Vereno Koršič Zorn

Upornik s čopičem

23. avgusta se bomo spomnili 120. obletnice rojstva slikarja Toneta Kralja. O tem velikem Slovencu še danes premalo vemo, zato smo k pogovoru povabili umetnostno zgodovinarico, zamejsko Slovenko Vereno Koršič Zorn, ki danes živi in dela v Ljubljani. O Kralju in njegovih poslikavah v zamejstvu je leta 2008 napisala monografijo. Pravi, da jo je Kralj – Dolenjec s primorskim srcem – pritegnil ne le kot umetnik, ampak tudi kot človek. Celoten pogovor si lahko preberete na spletni strani Rafaelove družbe.

Iz kakšne družine je izvirala Tone Kralj?

Tone Kralj se je rodil v družini, ki je štela šest otrok, od katerih sta dva umrla že v rani mladosti. V kmečkem okolju, iz katerega je izhajal in s čimer se je preživljal njegova družina, pa je vladal ustvarjalni duh, zdrava kmečka zvedavost, ki je našla uteho v vsakovrstnem razpoložljivem branju. Rezbarska tradicija je imela v družini že dolgo domovinsko pravico, saj sta bila oče Janez in stric, ki je živel z njimi, rezbarska in slikarska samouka. Ni čudno torej, da sta iz takega družinskega okolja izšla kar dva odlična umetnika, starejši brat France in pet let mlajši Tone.

Poznate ljudi, ki so Kralja osebno poznali. Kaj so vam povedali? Kakšen človek je bil?

Ljudje, ki so ga poznali in s katerimi sem se o njem lahko pogovarjala, so poudarjali njegovo globoko vero, skromnost, nezahtevnost glede življenjskih potreb, izredno delavnost, poštenost, požrtvovalnost, zahtevnost do lastnega poklica, predanost umetniškemu izzivu, ki so se mu vedno znova postavljali na ustvarjalno pot. Iz njegovih del, predvsem tistih, ki so nastajala od konca prve do konca druge svetovne vojne, pa lahko razberemo, da je bil pogumen, neustrašen, tudi izzivalen, včasih kar nagajivo ironičen, drzen; vse to je bilo za tisti čas izredno tvegano in smrtno nevarno. Poleg tega je svoje delo opravljal za izredno skromno plačilo!

Imela sem srečo, da sem osebno spoznala tudi njegovo edinko Tatjano in stkala z njo iskrene prijateljske vezi. O svojem očetu je vedno govorila z veliko ljubeznijo, zelo ga je cenila kot človeka in kot umetnika. Včasih jo je oče, ki mu je občasno tudi žena Mara pomagala pri delu, še otroka vzel s sabo na delovne poti po Primorski (spominjala se je npr. srečanja in otroškega igranja v Gorici s hčerko Lojzeta Bratuža, žrtve fašističnega nasilja, dr. Lojzko Bratuž).

Kaj pa Tone Kralj kot umetnik?

Toneta Kralja, človeka in umetnika, sta globoko zaznamovali obe svetovni voj-

ni. Prva, ki jo je tudi sam okusil na fronti kot sedemnajstletni fant, ga je prehitro potisnila v svet odraslih, spoznal je stvari, ki jih tako mlad človek ne more doživljati neprizadeto. Druga svetovna vojna in čas med obema vojnama pa sta mu pokazala, do kakšnih skrajnosti lahko privedeta človeška norost in hudobija. Pa tudi socialistično ureditev po drugi svetovni vojni je okusil po svoje. Duhovni in družbenopolitični preobrti, idilično ljudsko izročilo, prvinskost njegovega značaja, nove umetnostne težnje po izrazitem duhovnem in čustvenem svetu, želja po miselnem in čustvenem stiku z »uporabniki« njegovih del, vse to se je strnilo v njegov umetniški credo, ki je rodil izrednega, edinstvenega umetnika.

Čeprav se je z veliko vnemo in predanostjo posvetil cerkvenim poslikavam, je vzporedno nastajal tudi njegov premični slikarski, grafični in kiparski opus. Od kod je črpal motive zanj?

Našel jih je v religioznem in duhovnem svetu, v svetopisemskih knjigah, življenju svetnikov, v kmečkem delu, slovenskih ljudskih običajih, socialni in politični tematiki, krajinskih vedutah (npr. križevi poti, Judita, grafična ciklusa Zemlja in Cesta, Kmečka svatba, Težaki, Rappallo, Cirkus Nazzi, Štanjel, Ljubljana v snegu, Passio, Sejalec, spomenik padlim v prvi svetovni vojni itd.). Bil je tudi odlični portretist (npr. Moj oče, Moja žena, Avtoportret s hčerko, Ivan Trinko, Lojze Bratuž itd.).

Tone Kralj je rojen na Dolenjskem. Kako to, da ga je pritegnila trpeča Primorska?

Res je Tone Kralj otrok Dolenjske, pokrajine z mehko gričevja in zasanjanih logov. Njegova rojstna Zagorica pri Dobropolju ga je sprejela v družino Janeza in Margarete 23. avgusta 1900. Ko se je kot še ne polnoleten avstrijski vojak moral pomikati proti fronti na reki Piavi, je moral prečkati tudi Primorsko. Morda je že takrat začutil kruto usodo, ki se je gostila nad tem skrajno zahodnim slovenskim ozemljem. Ko se je po razsulu avstro-ogrske monarhije vrnil

Foto: Tatjana Splival

domov in opravil maturo v Šentvidu nad Ljubljano, v slavnih Škofovih zavodih, v katerih je obiskoval gimnazijo in se spoznaval z umetnostjo pod mentorstvom profesorja risanja, slikarja in duhovnika Gašperja Porente, je zatajil željo staršev, da bi postal duhovnik, in se odpravil na likovno akademijo v Prago. Vendar se je s prvo poslikavo cerkvene notranjosti na Premu na Notranjskem že približal Primorski. S poslikavo cerkve v Volčah pri Tolminu leta 1927 pa se je začelo njegovo romanje po trpečem primorskem ozemlju, saj je bilo v tistem času tam že popolnoma zatrti vse slovensko kulturno, izobraževalno in gospodarsko življenje. Večina slovenskih umetnikov se je zaradi fašističnega pritiska odselila, Kralj pa je vse hudo sprejel

Celoten Kraljev opus je nekaj edinstvenega v evropskem prostoru. Že sama zamisel potegniti slikovno izvedeno narodnostno mejo na našem zahodnem robu, je nekaj popolnoma izvirnega.

kot izziv in zavestno izbral to območje za svoje delovno okolje, da bi ljudem s sliko vlival poguma in volje za obstoj v temnih, brezizhodnih časih. Slovenski duhovniki, politični voditelji in kulturniki so ga z odprtimi rokami sprejeli v svoje vrste (npr. Ivan Rejec, Virgil Šček, Engelbert Besednjak, Josip Bitežnik, Janko Kralj, Lojze Bratuž). Številni so zaživeli v Kraljevih portretih.

Kako bi slogovno opredelili Kraljeve poslikave?

Kraljeve poslikave so si slogovno v marsičem različne, vendar je v teku let umetnik ustvaril svoj izvirni nezamenljivi slog, ki ga nekatere posebnosti povezujejo z različnimi obdobji njegove slikarske poti. Prvinskost ljudske umetnosti, ki mu je bila položena že v zibelko, je vseskozi prihajala na površje bolj ali manj intenzivno, odmevi secesije so navzoči v mehkih linijah in valovanju nekaterih del, izrazit ekspresionizem z deformiranimi oblikami, polnimi duhovne napetosti, plastičnost nove stvarnosti, pa nekakšen stilizirani realizem ...

Negativci v Kraljevih poslikavah so prikazani v italijanskih uniformah, trpeči, Odrešenik in Marija pa v slovenskih nacionalnih barvah. Je ta preplet biblijskega in nacionalnega nekaj posebnega tudi v evropskem merilu?

Celoten Kraljev opus je nekaj edinstvenega v evropskem prostoru. Že sama zamisel potegniti slikovno izvedeno narodnostno mejo na našem zahodnem robu je nekaj popolnoma izvirnega, da sploh ne govorimo o količini in izbranih temah poslikav. V vsakem prizoru, naj je to življenje svetnikov, križev pot, Marijino življenje, zgodovinska pripoved, povsod je Kralj našel priložnost, da je vpletel v poslikave narodnostni utrinek. Skrbno je izbiral barvno simboliko, atribute, npr. na križevih potih imajo rimski vojaki fašistične snope, negativnim osebnostim je nataknil Mussolinijevo glavo in obraze drugih fašističnih zatiralcev, odelj jih je v barve italijanske zastave, medtem ko so pozitivne osebnosti v slovenskih barvah, postavljene v prostore s slovensko domačnostjo, v poslikave je vpletal slovanska svetnika Cirila in Metoda, škofa Slomška, Barago itd.

Poslikal je skoraj 50 cerkva, kar je izjemen opus. Kako mu je to uspelo?

Že ogromno število poslikanih cerkva je težko razumljivo dejstvo. Temu pa je treba prišteti še ogromen premični opus, od oljnih slik, grafik v različnih tehnikah do ilustracij – spomnimo se vsaj na ilustracije izdaj Goriške Mohorjeve družbe, na Dantejev zbornik, Rožice sv. Frančiška, Martina Krpana –, od male plastike do monumentalnih del, nagrobnikov pomembnih osebnosti in javnih spomenikov. Za to ni posebne razlage, lahko se samo čudimo!

Vaša knjiga Tone Kralj. Cerkvene poslikave na Tržaškem, Goriškem in v Kanalski dolini, ki ste jo napisali leta 2008 in je že doživela ponatis, obravnava Kraljeve poslikave na tistem delu Primorske, ki je kasneje pripadel Italiji. Kaj jim je skupno?

Na delu Primorske, ki je bil z razmejitvijo po drugi svetovni vojni dodeljen Italiji, so poslikave v cerkvah na Sv. Višarjah (1930), v Pevmi pri Gorici (1934), Štandrežu pri Gorici (1963–64), na Tržaškem pa na Pesku (1965), v Trebčah (1958), na Katinari (1931) in pri Sv. Ivanu v Trstu (Šolske sestre – 1962–64). Po-

slikave izpred vojne se navezujejo predvsem na trpljenje primorskih Slovencev pod črno diktaturo fašistične Italije in spodbujajo ljudi k vztrajanju in tihemu odporu s trdno vero v Božjo pomoč in boljše čase (npr. križev pot na Katinari, Mučenje prvih kristjanov v Pevmi). Povojna dela v naštetih cerkvah pa se motivno omejujejo na spremljavo liturgičnega leta s poudarkom na nekaterih praznikih (Sv. Rešnje telo, vnebohod). Vse pa povezuje globoka vsebina in duhovna moč.

Kaj je Kralj z likovno govorico hotel sporočiti Slovencem pod fašističnim terorjem?

Ko je fašizem začel izvajati nad Slovenci genocidno politiko, zatrl vse ustanove in skušal še v cerkvi utišati slovensko besedo, je Kralj spregovoril s svojimi deli v trdnem prepričanju, da vselej zmagajo pravičnost, dobrota in ljubezen. V zve-

Ko je fašizem začel izvajati nad Slovenci genocidno politiko, zatrl vse ustanove in skušal še v cerkvi utišati slovensko besedo, je Kralj spregovoril s svojimi deli v trdnem prepričanju, da vselej zmagajo pravičnost, dobrota in ljubezen.

zi s pevsko cerkvijo je zapisal: »Bila je doba, ko so fašisti skušali tudi iz cerkve izgnati slovensko pesem in slovensko pridigo. Primorci so doživljali svoje katcombe. Slika je morala tem ljudem nekaj povedati. Na stenah sem prikazal preganjanje prvih kristjanov, ki jih peljejo pred divje zveri. V sredini pa sv. Silvestra, ki naznanja svetu novo dobo miru in svobode. Nad njim se rušijo templji sovraštva, na okoliških stenah zmagujejo prizori ljubezni in dobrote.«

Kako se je Kraljeva likovna govorica razvijala in nadgrajevala? Kako se razlikuje njegov umetniški slog pred vojno in po njej?

V predvojnih delih je njegova likovna govorica bolj redkobesedna, usmerjena v duhovnost, oplemenitena z lestvico čustev, ki jim primerno sledi slogovno izražanje, razpeto med elegantnostjo secesijske risbe, ekspresionističnim deformiranjem teles in plastičnimi oblinami nove stvarnosti; po vojni pa postane bolj gostobesedna, spogleduje se z ljudsko izraznostjo, približuje se realizmu, ki pa ga umetnik prekvasi in poda skozi lastno perspektivo.

Kdo so bili naročniki Kraljevih poslikav?

Naročniki so bili duhovniki, upravitelji župnij, ki jim je bila sveta dolžnost boriti se na vse načine proti nasilju oblasti in vzdrževati ne samo versko, ampak tudi narodnostno pripadnost primorskih Slovencev. Dolg je seznam teh čedermacev, ki so z izjemno občutljivostjo dihali s svojimi ljudmi. Bili so izredno ozaveščeni, delovali so složno, premišljeno, tudi v sozvočju s tajnimi civilnimi organizacijami, kot je razkrilo temeljito delo dr. Egona Pelikana *Tone Kralj in prostor meje* (Ljubljana 2016).

Kaj so o Tonetu Kralju zapisali umetnostni kritiki pred drugo svetovno vojno?

Kritike so bile različne, predvsem v zvezi s cerkvenimi poslikavami, od zelo negativnih (npr. Josip Dostal) do izredno pozitivnih. France Stele je npr. Kralja označil za »edini up sodobne cerkvene umetnosti v Sloveniji« (Igor Kranjc, Tone Kralj, Moderna galerija, retrospektiva, 22. januar–22. marec 1998, str. 10).

Leta 1974 je Tone Kralj dobil visoko državno priznanje – Prešernovo nagrado za življenjsko delo. Kakšen je bil njegov položaj po vojni?

Nelagodje, ki ga je Kralj občutil v do-
movini po drugi svetovni vojni, je bilo, vsaj meni se tako zdi, posledica kritik in sumničenj, ki so nanj leteli z različnih strani, zato se je rad vračal med Slovence onkraj državne meje. Čeprav je neutrudno delal in veliko razstavljal, je kljub temu ostajal nekje v senci. To občutje je izlil na papir ob razstavi leta 1970 v Kostanjevici na Krki: »Petdeset let umetniškega udejstvovanja je doba, ki se jo običajno podčrta v javnosti. Tako sem mislil, da bom morda po vsem tem le doživel objavljen prikaz svojega celotnega ustvarjanja. Zgodi se, da pride umetnik kot človek v 'pozabo' v kraju svojega bivanja, tako ni ne razstave ne monografije. Pač, doživel sem svojo jubilejno razstavo« (Kranjc 1998, str. 14).

V muzejih in galerijah je za Kraljeva dela lepo poskrbljeno. Kaj pa stenske poslikave? Večinoma jih je slikal v secco tehniki, ki ni zelo obstojna. V kakšnem stanju so poslikave danes?

Za Kraljeve cerkvene poslikave v Italiji je v glavnem dobro poskrbljeno. Za cerkve v Sloveniji pa je bilo obdobje do osamosvojitve milo rečeno neprijazno. Posebno manjše župnije si niso mogle privoščiti kakih večjih posegov, uradne spomeniške ustanove pa za tovrstne umetnine niso imele posebnega posluha. Zato je nekatere poslikave doletela nepopravljiva škoda.

Koliko ljudje Toneta Kralja poznajo na eni in drugi strani meje?

Mislim, da je poznavanje nezadostno. Da bi tudi mladi rodovi znali vrednotiti neprecenljivo delo Toneta Kralja v umetnostnem, duhovnem, kulturnem, narodnostnem, političnem in še kakšnem pogledu, bi moral poskrbeti izobraževalni sistem, veliko pa je odvisno tudi od družinske vzgoje, kako zna prikazati in ceniti narodno zakladnico, slovensko kulturno dediščino. Med sosedi Italijani pa je Tone Kralj na splošno nepoznan, čeprav se je v dvajsetih letih prejšnjega stoletja trikrat udeležil slovitega Beneškega bienala in je pogosto razstavljал po Italiji in v velikih evropskih mestih.

Kako nas Kralj nagovarja? Kaj je hotel sporočiti tedaj in kaj nam poslikave govorijo danes?

V težkih časih primorske zgodovine je Kralj s svojo likovno govorico nagovarjal in spodbujal ljudi k vztrajnosti, upanju v konec trpljenja in pravično rešitev, danes pa so nam njegove poslikave lahko v opomin, da se kaj podobnega ne sme več zgoditi, da so ljubezen, spoštovanje in enakopravni odnosi med narodi pogoj za mir na svetu, kar je v današnjem času še posebej aktualno. Univerzalni jezik umetnosti nam širi obzorja, nas plemeniti, usmerja duha k trajnim vrednotam in dviguje k višjim ciljem.

Anamarija Rajk